

*Пам'яті
Галини Мерсіянової
присвячується...*

Dee

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Галина Мерсіянова
**ЖИТТЄВІ ВІХИ
НАУКОВИЙ ШЛЯХ**

Київ
2014

УДК 37.091.4Мерсіянова+012Мерсіянова
ББК 74.03(4Укр)-8Мерсіянова+91.9:74
М52

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Інституту
спеціальної педагогіки НАПН України
(протокол № 6 від 26 червня 2014)

Авторський колектив:

Г.О. Блеч, І.В. Бобренко, Л.С. Вавіна, А.М. Висоцька,
І.В. Гладченко, В.В. Засенко, С.О. Ключина, І.П. Колесник,
С.Ю. Конопляста, Н.І. Королько, Г.Ф. Лабайчук,
А.В. Лапін, Н.О. Макаруч, А.В. Міненко, А.Г. Обухівська,
І.М. Омелянович, О.В. Орлов, Л.І. Остапенко,
О.М. Павлюченко, Г.С. Піонтківська, М.О. Супрун,
В.С. Товстоган, С.В. Трикоз, О.А. Хованова, О.П. Хохліна,
О.В. Чеботарьова, В.А. Щербак.

Рецензенти:

А.А. Колупаєва, доктор педагогічних наук, професор,
заступник директора з наукової роботи Інституту
спеціальної педагогіки НАПН України

І.В. Дмитрієва, доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри методик корекційного навчання
Донбаського державного педагогічного університету

М52 Галина Мерсіянова : Життєві віхи. Науковий шлях :
Науково-методичний посібник / Г.О. Блеч, І.В. Бобренко,
Л.С. Вавіна та ін.; НАПН України, Ін-т. спец. педагогіки;
За ред. В.В. Засенка. – Київ: Фенікс, 2014. – 320 с.

ISBN 978-966-136-183-5

У посібнику висвітлено основні життєві віхи становлення відомого українського вченого, кандидата педагогічних наук, старшого наукового співробітника Інституту спеціальної педагогіки НАПН України Галини Миколаївни Мерсіянової. Представлено основні наукові здобутки теоретико-експериментальної діяльності вченого, результати наукових досліджень, виконаних під керівництвом Галини Мерсіянової, висвітлено широкий спектр використання її наукового доробку в галузі спеціальної педагогіки, спеціальної психології, логопедії, психопедагогіки. Подано бібліографічний показник праць вченої.

Адресовано науковцям, викладачам, студентам, вчителям та вихователям спеціальних загальноосвітніх закладів, корекційним педагогам, соціальним педагогам та соціальним працівникам, а також усім тим, хто цікавиться проблемами спеціальної педагогіки та психології.

УДК 37.091.4Мерсіянова+012Мерсіянова
ББК 74.03(4Укр)-8Мерсіянова+91.9:74
ISBN 978-966-136-183-5 © В.В.Засенко, 2014

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОРЕКЦІЙНО- РОЗВИВАЛЬНОЇ РОБОТИ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

Інна БОБРЕНКО

Вимоги сучасної стратегії початкової освіти дітей з порушеннями інтелектуального розвитку в Україні призвели до необхідності оновлення змісту навчально-виховної роботи у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах.

У спеціальній психології та педагогіці здійснено глибокі та різноаспектні дослідження проблеми ефективної організації процесу навчання та виховання дітей із порушеннями інтелектуального розвитку (І. Бех, Віт. Бондар, А. Висоцька, В. Воронкова, Г. Дульнев, І. Єременко, М. Козленко, Н. Коломинський, Н. Макарчук, Г. Мерсіянова, В. Синьов, М. Супрун, В. Тарасун, В. Турчинська, О. Хохліна, М. Шеремет, Л. Шипіцина та ін.). Важливим є систематичність і наступність досліджень в олігофренопедагогіці. З цього погляду потрібно відзначити наукову діяльність Галини Миколаєвни Мерсіянової у дослідженні психолого-педагогічних особливостей практичної діяльності та в розробці організаційно-методичного забезпечення навчально-виховного процесу дітей з розумовою відсталістю, а також визначенні в якості необхідної корекційну спрямованість навчання учнів [8, 11, 12].

У зміцненні здоров'я й забезпеченні всебічного, гармонійного розвитку, успішного навчання та виховання молодших школярів з обмеженими розумовими можливостями, у відповідності до завдань Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами, виняткову роль мають правильно організовані та професійно здійснені систематичні заняття з фізичного виховання.

Забезпечення ефективності корекційно-розвивальної роботи та освітньої результативності навчання дітей з розумовою відсталістю передбачає наявність спеціально створених програм. На даному етапі нами розроблено навчальні програми «Фізична культура» для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх закладів для розумово відсталих дітей. При складанні програм використано практичний досвід вчителів і сучасні наукові дані з проблем фізичного виховання.

Навчальні програми розроблено на основі положень Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 р. № 607, з урахуванням Критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів, їх психофізичних і вікових особливостей. Оптимізація засвоєння змісту даного навчального курсу ґрунтується на застосуванні диференційованих методів навчання, що враховують форму розумової відсталості (в залежності від клініко-патогенетичної структури порушення), індивідуальні психофізичні особливості розвитку учнів, їх пізнавальні та рухові можливості.

Фізична культура є складовою частиною багатоступінчастої системи розвиваючих, компенсаторних і коригуючих засобів, які базуються на сучасних науково обґрунтованих методологічних засадах і сприяють формуванню всебічно розвиненої особистості дитини з обмеженими розумовими можливостями, що створює необхідні передумови для оптимальної абілітації та соціальної адаптації школярів [2, 7, 9].

Специфіка навчального курсу «Фізична культура» зумовлена особливостями психофізичного розвитку дітей, викликаними органічним ураженням центральної нервової системи, різними ступенями інтелектуальної недостатності (як легкої, так і помірної). Процес навчання ускладнюється наявністю, крім основних, інших дефектів: порушення опорно-рухового апарату, зниження зору, порушення мови та мовлення, наявність психопатоподібних станів тощо. Такі поєднання ведуть до ще більш вираженої своєрідності психофізичного розвитку учнів.

Зasadничим стрижнем дисципліни є корекційно-розвивальна змістова лінія, що реалізується засобами адаптивного фізичного виховання на основі диференційованого та індивідуального підходів (з виділенням груп за клінічною формою розумової відсталості, наявним рівнем знань і вмінь, рівнем навчованості).

Метою навчального курсу «Фізична культура» є: формування умінь і навичок здорового способу життя, гармонізація психофізичного розвитку та корекція його порушень, всебічний розвиток особистості, забезпечення оптимальної адаптації учнів до фізичних і соціальних умов довкілля.

Мета реалізується вирішенням наступних взаємопов'язаних завдань (освітніх, оздоровчих, корекційно-розвивальних, виховних):

- зміцнення здоров'я, сприяння гармонійному психофізичному розвитку учнів;
- розвиток функціональності та компенсаторних можливостей аналізаторів і міжаналізаторних зв'язків;
- попередження та корекція вад психофізичного розвитку, вторинних порушень;
- формування достатнього рівня практичних умінь і навичок;
- поліпшення рухових показників дітей (витривалості, гнучкості, спритності, сили, швидкості), розвиток відчуття темпу та ритму;
- мовленнєвий розвиток, збагачення та конкретизація активного й пасивного словника школярів;
- формування знань учнів про особисту гігієну, здоровий спосіб життя, фізичне вдосконалення як невід'ємні складові загальної культури людини;
- формування позитивної соціальної поведінки школярів: виховання морально-вольових якостей, комунікативних навичок, культури спілкування; формування адекватної самооцінки тощо.

Реалізація завдань навчальної програми залежить від відповідності комплексу використаних засобів фізичного виховання та дотримання гігієнічних принципів при організації навчального процесу індивідуальним особливостям психофізичного розвитку дітей, у зв'язку з тим, що кожен з учнів має свою динаміку та потенційні можливості розвитку [1, 3, 13].

Засобами фізичного виховання є фізичні вправи (основний засіб), гігієнічні та природні чинники:

- фізичні вправи: елементи гімнастики, елементарні спортивно-прикладні вправи та ігри;
- гігієнічні чинники: дотримання режиму сну та харчування, гігієни тіла, рухової активності та відпочинку тощо;
- природні чинники: сонячне опромінення в процесі фізичного виховання та сонячні ванни як чинник загартування; аерація під час занять та повітряні ванни як чинник загартування; загальні та часткові обливання, обтирання, купання.

Природні та гігієнічні чинники застосовуються як самостійно, так і з метою оптимізації впливу фізичних вправ на організм дитини. Важливість забезпечення оптимальних санітарно-гігієнічних умов проведення занять пов'язана з чутливістю дитячого організму до впливу чинників довкілля [1, 2]. Підвищення вологості, вмісту

бактерій та температури повітря; збільшення вмісту органічних речовин і погіршення іонного складу повітря в приміщенні, зміна рівня освітлення все це зумовлює погіршення психоемоційного стану вихованців, їх самопочуття та працездатності.

Програмою передбачено проведення наступних форм організації занять з фізичного виховання молодших школярів:

- заняття з фізичного виховання;
- щоденні фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального дня (гімнастика до уроків, гімнастика пробудження після денного сну (в підготовчих класах), фізкультурні хвилинки, фізкультурні паузи, фізичні вправи на великих перервах, фізкультурні паузи під час виконання домашніх завдань, фізкультурні заняття у другій половині дня);
- позакласні форми занять фізичною культурою та спортом (ранкова гігієнічна гімнастика, заняття у фізкультурно-оздоровчих гуртках і фізкультурно-спортивних секціях, участь у фізкультурно-оздоровчих і спортивно-масових заходах).

Розглянемо названі завдання навчальної програми, з урахуванням того, що всі завдання пов'язані, є ланками єдиного корекційно-розвивального комплексу, спрямованого на зміцнення здоров'я, сприяння гармонійному психофізичному розвитку учнів.

Зміцнення здоров'я, сприяння гармонійному психофізичному розвитку учнів.

Здоров'я – запорука як ефективності педагогічного процесу, так і забезпечення можливості реалізації потенційних можливостей і гармонізацію психофізичного, зрештою, всебічного розвитку особистості, оптимальної соціальної адаптації дитини з особливими освітніми потребами. Здоров'я не існує саме собою і не є незмінним – воно потребує постійної уваги та піклування. Кожен з багатьох чинників життя дитини лише за відповідних умов стає благотворним для неї. Рухова активність – один із шляхів зміцнення здоров'я. У молодшому шкільному віці саме вона значною мірою визначає найповнішу реалізацію генетичного потенціалу, сприяє підвищенню імунної реактивності організму дитини [3, 7, 9, 12]. Оздоровчі ефекти рухової активності та впливу фізичних чинників навколишнього середовища виявляються в ряді специфічних змін функцій організму молодшого школяра з розумовою відсталістю.

Здоров'я дитини визначається безліччю чинників і серед тих із них, що можуть бути змінені, особливе місце належить руховій

активності. Уроки фізичної культури не можуть компенсувати дефіцит рухової активності, тому програмою з фізичної культури початкової ланки освіти передбачено щоденне проведення режимних фізкультурно-оздоровчих заходів, а також позакласних форм занять фізичною культурою та спортом. До позакласної фізкультурно-масової роботи необхідно широко залучати дітей, які пройшли медичний огляд і не мають протипоказань за станом здоров'я.

Оздоровчі ефекти властиві всім засобам фізичної культури за умови правильної організації занять з урахуванням вікових, статевих та індивідуальних особливостей стану організму учнів [2, 3, 9]. При цьому слід пам'ятати про важливість раціонального поєднання виконання фізичних вправ з використанням гігієнічних і природних чинників, про здійснення загартування молодших школярів.

Розвиток функціональності та компенсаторних можливостей аналізаторів і міжаналізаторних зв'язків.

Органічне ураження центральної нервової системи змінює функцію не тільки рухового аналізатора, а й тактильного та вестибулярного, а також міжаналізаторних зв'язків, що визначає, разом із патологічними змінами нейродинаміки, характерними для ураження центральної нервової системи [5], особливості рухової діяльності дітей з обмеженими розумовими можливостями. Відтак, корекційно-розвивальна робота в процесі фізичного виховання молодших школярів – як з легким, так і з помірним ступенем розумової відсталості – пов'язана з процесами розвитку центральної нервової системи, яка має значні резервні можливості, з розвитком функціональності та компенсаторних можливостей аналізаторів і міжаналізаторних зв'язків [5, 10].

Від рівня функціональності рухового аналізатора та його зв'язків з іншими аналізаторами залежить:

- розвиток слухо-зоро-вібраційного сприймання;
- формування аналітико-синтетичного типу сприймання;
- розвиток кінетичних і кінестетичних відчуттів різної модальності та вміння їх диференціювати;
- формування та розвиток координації аналізаторів при виконанні практичних дій;
- розвиток процедурної (імпліцитної) пам'яті;
- розвиток рухової (моторної) пам'яті;
- розвиток наочно-дійового мислення;

- формування і розвиток тактильно-вібраційного, зорового та кінестетичного контролю виконання рухової дії;
- формування та розвиток здатності до оцінки та регуляції основних просторових і динамічних параметрів переміщення;
- розвиток координації, чіткості та узгодженості рухових дій, здатності до одночасних рухів;
- розвиток здатності до довільних цілеспрямованих дій (у тому числі – дрібної моторики та чіткості рухів), покращення здатності до взаємодії обома руками;
- розвиток швидкості рухових реакцій і реакцій вибору;
- розвиток навички узгодження фаз дихання з руховими актами;
- формування формул рухів;
- формування навички правильної постави;
- розвиток рухових якостей (витривалості, гнучкості, спритності, сили, швидкості);
- формування здатності до оцінки і регуляції просторово-часових і динамічних рухових параметрів;
- розвиток здатності до здійснення аналізу виконання своїх рухів і рухів інших учнів;
- розвиток регулюючої функції мовлення тощо.

Відтак, всі фізичні вправи та їх комплекси, представлені в Програмі, спрямовані на розвиток функціональності рухового аналізатора та міжаналізаторних зв'язків. До речі, здатність вестибулярного апарату розвивати свою пристосувальну функцію під впливом спеціального тренування вигідно виділяє його серед інших аналізаторів (К. Хілов, 1952). Причому тренування вестибулярної системи спеціально підібраними фізичними вправами посилює слухові і тактильні відчуття (В. Мошков, 1982). Дане положення було враховане нами при розробці змісту програми, при варіюванні спеціальних вправ, спрямованих на тренування функції вестибулярного аналізатора, в залежності від віку учнів, форми занять фізичною культурою та тематики заняття.

Беручи до уваги положення про те, що вестибулярне тренування покращує зоровий контроль (Weeks, 1979; К. Хілов, 1951; А. Бізюк, 2005 та ін.), сприяє більш швидкому формуванню рухових навичок (активізує руховий аналізатор) (Clark, 1977; С. Гозулов, 1986), передбачили особливості застосування фізичних вправ (вправи для розвитку координаційних здібностей;

імітаційні, стройові, ритмопластичні, елементарні акробатичні вправи тощо) в різних частинах програми. А положення про те, що розвиток вібраційної чутливості активізує діяльність слухового та тактильного аналізаторів (Б. Анан'єв, 1968), нами було використане при визначенні особливостей та при розробці змісту підрозділу «Ритмопластичні вправи», а також як один із засобів сприяння розвитку здатності учнів до спілкування. Між руховим аналізатором і мовленнєвим розвитком існує функціональний взаємозв'язок [5], що було теж враховано з метою підвищення ефективності корекційно-розвивальної роботи у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах.

Наукові дані про взаємозв'язок між окремими параметрами функціонального стану аналізаторів та фізичною підготовленістю дітей у процесі фізичного виховання, між функціями сенсорних систем та рівнем розвитку швидкості і координаційних здібностей [10] були враховані нами при визначенні особливостей системи корекційно-розвивального впливу уроків фізичної культури, режимних фізкультурно-оздоровчих заходів і позакласних форм занять фізичною культурою та спортом.

Спільна робота рухового, вестибулярного, зорового і тактильного аналізаторів, що відбувається при виконанні спеціально підібраних фізичних вправ, обумовлює розвиток міжаналізаторних зв'язків, що визначає успішність виконання корекційно спрямованих завдань.

Попередження та корекція недоліків психофізичного розвитку, вторинних порушень.

Згідно з теорією Л. Виготського про складну структуру аномального розвитку дитини, наявність дефекту якого-небудь аналізатора чи інтелектуального порушення не викликає випадіння окремої функції, а веде до цілого ряду порушень, внаслідок чого виникає цілісна картина своєрідного атипічного розвитку. Педагогічній корекції піддаються вторинні (третинні) психофізичні порушення, що оптимально сприяє можливій компенсації первинної вади [3; 9].

Вітчизняними та зарубіжними дослідниками (М. Кольцова, 1973; В. Синьов, 1988; Р. Чудна, 2000; А. Дмитрієв, 2002; Л. Харченко, 2003; Д. Шептицький, 2005 та ін.) встановлена пряма залежність розвитку інтелектуального компоненту від рівня фізичної активності. При цьому, розвиток вищих психічних функцій дитини, як було показано Л. Виготським, є найважливішим резервом у

формуванні інтелектуального розвитку. Відтак, з метою розвитку цілеспрямованої уваги; здатності до мисленнєвих операцій; а особливо до узагальнення дій (аналізу дій, порівняння їх і на цій основі – узагальнення), основаному на виокремленні як загальних, так і суттєвих ознак виконаної рухової дії, що веде до утворення понять, до пізнання взаємовідносин; довільної уваги, яка впливає на ефективність пізнавальної і практичної діяльності дитини – ми розробили систему фізичних вправ, які, на різних етапах, поєднують специфічний коригуючий, загальнозміцнюючий та загартовуючий вплив, сприяють активізації розвитку психіки дитини, рухових якостей та практичних умінь і навичок [7, 9, 13, 15]. При чому, вирішуючи завдання інтелектуального виховання у процесі занять фізичними вправами, ми керувались важливістю поступового переходу від розвитку репродуктивного до формування продуктивного мислення учнів; розвитку усвідомленості учнями власних дій, що лежить в основі їх здатності до саморегуляції (В. Синьов, 1988).

Заняття з фізичної культури систематично, комплексно вирішують ряд взаємопов'язаних освітніх, оздоровчих, виховних і корекційно-розвивальних завдань навчально-виховного процесу. Фізична реабілітація дітей з обмеженими розумовими можливостями – важлива складова корекційно-виховної роботи. Формування системи рухових умінь, розвиток фізичних якостей, корекція психіки учнів відбувається паралельно з корекцією наявних недоліків їх фізичного розвитку [3; 7-9; 12; 14]. Науковими дослідженнями та практикою роботи з фізичного виховання доведено, що спеціальні фізичні вправи можуть бути ефективним засобом профілактики, а також корекції порушень розвитку молодших школярів [7; 13; 15].

При розробці Програми ми виокремили фізичні вправи та їх комплекси, що застосовуються з метою:

- формування м'язового корсету та профілактики порушень постави;
- профілактики плоскостопості, корекції початкових форм плоскостопості;
- корекції основних видів локомоції дитини (ходьби, бігу);
- профілактики послаблення зору та корекції зорового сприймання;
- корекції м'язового тону;
- корекції психоемоційного напруження.

Підвищення рівня активності психічних процесів, фізичної та розумової працездатності, корекція психофізичних порушень за допомогою засобів фізичного виховання – є реальним як під час проведення уроків, так і при позаурочних формах фізичної культури [3; 9].

Формування достатнього рівня практичних умінь і навичок.

Особливості психічного розвитку дітей розглядуваної категорії, що виявляються в порушенні пізнавальних процесів, мотивації і здатності до проектування практичної діяльності, недостатньому розвитку моторики – затримують формування рухових навичок і призводять до того, що навички цих дітей формуються лише в умовах спеціального корекційно-розвивального навчання [2-4; 6; 9]. Ефективність навчання рухових дій, формування навичок залежить від відповідності дібраної методики. Потрібно відзначити, що проведення спеціально підібраних рухливих (малорухливих) ігор у підготовчому, 1–4 класах сприяє закріпленню рухових навичок (ігри, спрямовані на розвиток дрібної моторики, закріплення навички бігу, стрибків, метання, ловіння тощо).

М. Боген відзначав, що «первое, чем начинает учиться вступающий в жизнь человек, – двигательные действия. Обучение им продолжается все то время, пока он прогрессирует в любой из сфер своего бытия. Человек познает новое о себе и об окружающем мире, расширяется и совершенствуется круг его знаний, умений и навыков, и это познание осуществляется через движения, посредством движений, в движениях. Обучение двигательным действиям необходимо в любой деятельности. Однако только в сфере физического воспитания изучение их является ядром обучения, поскольку здесь двигательная деятельность выступает и как объект, и как средство, и как цель совершенствования» [6, с. 6].

Багаторівнева теорія М. Бернштейна є основою для розуміння процесу навчання рухам, дидактичні підходи якого базуються на неодноразовому повторенні фізичної вправи. Вчений вважав, що формування навички «не в повторенні движений, а в совершенствовании многоуровневой системы движений» [4, с. 166]. Отже, навчання руховій дії (або фізичній вправі, якщо вона розглядається як певна рухова дія) – педагогічний процес набуття спеціальних знань, формування рухового уміння та розвитку відповідних рухових якостей (наприклад, навчання учня нахилу тулуба сприяє розвитку його сили і координації). Ці

процеси вирізняються засобами і методами навчання. При цьому знання, які отримуються при навчанні руховій дії, мають велике загальноосвітнє значення.

У процесі формування рухових навичок має значення здатність дітей до порівняння та аналізу. Враховуючи складність процесів зіставлення, порівняння та аналізу, характерних для молодших школярів з розумовою відсталістю, при застосуванні всіх методів навчання учитель повинен не тільки сам провести порівняння, а й спонукати дітей порівнювати рухи з уже відомими їм, знаходити в них схожість і відмінність. Відзначимо, такі дії можливі лише з простими вправами, які виконувалися і добре освоєні дитиною. Для сприяння розвитку рухової пам'яті доцільно після формування рухової навички на наступних заняттях виділяти час для повторення.

Під час формування та закріплення рухової навички, належну увагу потрібно приділяти розвитку зорового, кінестетичного та вібраційного контролю виконання рухової дії; дрібної моторики рук; швидкості та точності виконання елементів рухової дії; засвоєнню правильного ритму рухової дії [6; 9].

У формуванні рухових умінь беруть активну участь пізнавальні процеси і мовлення, що пояснює важливість доступного подання та пояснення навчального матеріалу, диференційованого застосування словесних і наочних методів навчання. Важливим є формування здатності до виконання вправи за інструкцією вчителя, розвиток здатності активно використовувати допомогу вчителя. Обов'язковим є використання підготовчих вправ (простих, подібних за структурою), стадійність формування рухової навички.

Результативність навчання рухових дій визначається не тільки досягнутим рівнем фізичної освіти, а й набутим рівнем фізичного розвитку [9; 11; 13]. Правильна організація педагогічного процесу оволодіння системами знань і дій повинна супроводжуватися також підвищенням показників фізичного розвитку дітей.

Формування умінь і навичок життєво важливих рухових дій готує учнів до практичної діяльності та праці. Важливо відразу формувати правильну техніку виконання вправи, не допускати неправильного виконання елементів рухової дії. Розвиток здатності до опанування практичних навичок, передбачених навчальною програмою, та до реалізації їх у змінених умовах, сприяє розвитку

пізнавальної активності, мислення школярів.

Розвиток рухових якостей (витривалості, гнучкості, спритності, сили, швидкості); відчуття темпу та ритму.

Ефект фізичної тренуваності виявляється в значному збільшенні рухових можливостей дитини і в покращенні функціонального стану дитячого організму. Відтак, основу фізичної підготовленості учнів початкової ланки освіти становить розвиток рухових якостей (сили, гнучкості, спритності, швидкості, витривалості). Це, як і формування рухових умінь та навичок, складний процес, що визначається біологічними та педагогічними чинниками. Встановлено [7; 9; 13-15], що здатність до розвитку рухових якостей учнів з різними психолого-педагогічними та клінічними характеристиками має певні відмінності, у зв'язку з чим нами передбачено застосування диференційованого підходу при застосуванні засобів фізичної культури для розвитку відповідних рухових якостей і відчуття темпу та ритму на уроках фізичної культури.

В результаті проведеного спостереження, нами помічено, що велике значення при вирішенні питання розвитку рухових якостей і відчуття темпу та ритму означеної категорії дітей мають рухливі ігри, ритмопластичні та імітаційні вправи та вправи з предметами. Відтак вчитель має враховувати найсприятливіші періоди розвитку всіх фізичних якостей з огляду на вік і стать учнів – у молодшому шкільному віці гнучкість, спритність і швидкість рухів розвиваються більш інтенсивно, ніж сила та витривалість. Розвиток рухових якостей на уроках фізичного виховання здійснюється найбільш ефективно в сенситивні періоди, коли відзначається їх фізіологічне зростання.

Мовленнєвий розвиток; збагачення та конкретизація активного та пасивного словника школярів.

Розвиток мови та мовлення школярів має особливе значення у зв'язку з виключним впливом мовлення на психічний розвиток дітей (Л. Виготський, 1960; В. Синьов, 1988; О. Запорожець, 1990; С. Віневцев, 2000 та ін.). Систематична цілеспрямована робота в процесі фізичного виховання сприяє розвитку наочно-дійового, формуванню наочно-образного та словесного-логічного мислення [7; 9]. Відтак, значна увага в змісті програми приділяється мовленнєвому розвитку учнів: збагаченню та конкретизації активного і пасивного словника; розвитку комунікативних умінь, що є основою для набуття молодшими школярами досвіду

спілкування та формування позитивних особистісних якостей. У контексті ідеї соціалізації даної категорії дітей особлива роль надається розвитку їх як вербальної, так і невербальної комунікації. Виконання дітьми правильно організованих практичних дій стимулює мисленнєві процеси, пізнавальну активність і мовленнєвий розвиток. П. Лесгафт відзначав ефективність навчання при поєднанні формування довільних рухів з поясненням.

Завдяки проведеному спостереженню, при розробці змісту програми нами було відзначено, що мовленнєвий розвиток з опорою на наочні засоби та практичну діяльність позитивно впливає на формування регулюючої функції мовлення, збагачення та конкретизацію словникового запасу, полегшує формування відповідних навичок і вмінь учнів.

Формування знань учнів про особисту гігієну, здоровий спосіб життя, фізичне вдосконалення як невід'ємні складові загальної культури людини.

Одним із прийомів інтелектуального розвитку та морально-етичного виховання в процесі фізичного виховання є освоєння учнями спеціальних знань у галузі фізичної культури, що сприяє активізації мисленнєвої діяльності та підвищенню рівня культури учнів, формуванню правильного ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших, слугує попередженням виникнення шкідливих звичок, розвиває інтерес до занять фізичними вправами та до загартовування.

Так формуються знання учнів про особисту гігієну, здоровий спосіб життя, фізичне вдосконалення як невід'ємні складові загальної культури людини.

Формування позитивної соціальної поведінки школярів: виховання морально-вольових якостей, комунікативних навичок, культури спілкування; формування адекватної самооцінки тощо.

Саме фізичне виховання, як колективна діяльність, сприяє формуванню у молодших школярів комунікативних навичок (колективізму, доброзичливості, гуманності, стриманості, культури спілкування, уміння узгоджувати свої дії з діями інших учнів, тощо) [7; 9; 15]. В процесі занять з фізичної культури програмою передбачено виховання комунікативних навичок, культури спілкування, адекватних форм взаємодії з іншими дітьми, розвитку позитивних морально-вольових якостей особистості, що і обумовлено специфікою фізичного виховання.

Керуючись положенням (А. Самиличев, 1984; С. Юровський, 1985; О. Дмитрієв, 1987) про те, що виконання фізичних вправ передбачає розвиток морально-вольових якостей (старанності, наполегливості, дисциплінованості, цілеспрямованості тощо), ми передбачили необхідність формування позитивної соціальної поведінки молодших школярів в процесі фізичного виховання. Враховуючи, що важливим джерелом морального виховання є формування здатності до емпатії та до взаємодопомоги, реалізоване шляхом проведення колективних і групових форм роботи (Н. Морозова, 1985), Програмою передбачено розвиток здатності до дружби, формування навичок культури поведінки в процесі спільної практичної діяльності тощо. При цьому необхідно виховувати у дітей здатність до співчуття; пояснювати, як можна допомогти в конкретному випадку; створювати підґрунтя для відповідної мотивації та підтримувати її схваленням (виховувати тенденцію мотиваційно-операційно). Зокрема, при розробці змісту програми нами було передбачено використання потенціалу рухливих і малорухливих ігор з метою розвитку комунікативних навичок. Суттєвою при цьому є позитивна оцінка дій і поведінки молодших школярів у процесі рухливої гри та при виконанні вправ.

Організація навчально-виховного процесу дітей молодшого шкільного віку з розумовою відсталістю вимагає від педагога високого професіоналізму, здатності до зміни тактики в залежності від індивідуальних особливостей розвитку дитини. Уроки фізичної культури, режимні фізкультурно-оздоровчі заходи та позакласні форми занять фізичною культурою і спортом збагачують учнів руховими навичками та сприяють розвитку рухового аналізатора. Їх вплив не обмежується корекцією окремих функцій, а й забезпечує гармонізацію психофізичного розвитку дітей та корекцію його порушень, сприяє соціальній адаптації молодших школярів.

Корекційно-розвивальне спрямування навчання та виховання на уроках фізкультури забезпечується взаємозв'язком уроків та інших форм фізичного виховання на міжпредметному рівні. Взаємозв'язок усіх напрямів навчально-виховного процесу при проведенні занять з фізичної культури створює оптимальні умови для всебічного розвитку особистості учнів.

Література

1. Антонік В. І. Анатомія, фізіологія дітей з основами гігієни та фізичної культури: Навчальний посібник / В. І. Антонік, І. П. Антонік, В. Є. Андріанов. – К.: Видавничий дім «Професіонал», Центр учбової літератури, 2009. – 336 с.
2. Ашмарин Б. А. Теория и методика физического воспитания: Учебное пособие для студентов факультетов физического воспитания педагогических институтов / Б. А. Ашмарин, М. Я. Виленский, К. Х. Грантынь и др.; [под ред. Б. А. Ашмарина]. – М.: Просвещение, 1976. – 360 с.
3. Бабенкова Р. Д. Пути исправления дефектов моторики и физического развития у учащихся младших классов вспомогательной школы средствами физического воспитания. Автореф. дисс.... канд. пед. наук / Р. Д. Бабенкова / – М., 1963. – 20 с.
4. Бернштейн Н. А. Физиология движений и активность / Н. А. Бернштейн. – М., 1990. – 496 с.
5. Бизюк А. П. Основы нейропсихологии: Уч. пособие / А. П. Бизюк – СПб.: Речь, 2005. – 293 с.
6. Боген М. М. Обучение двигательным действиям: Учебник для студентов, преподавателей университетов физической культуры / М. М. Боген. – М.: Физкультура и спорт, 1985. – 192 с.
7. Евсеев С. П. Адаптивная физическая культура: Учеб. пособие / С. П. Евсеев, Л. В. Шапкова. – [2-е изд., стереотип.]. – М.: Советский спорт, 2004. – 240 с.
8. Еременко И. Г. Обучение учащихся вспомогательной школы пользоваться знаниями и умениями / И. Г. Еременко, Г. Н. Мерсиянова – К.: Радянська школа, 1971. – 160 с.
9. Козленко Н. А. Физическое воспитание учащихся вспомогательной школы / Н. А. Козленко. – К.: Рад. шк., 1987. – 127 с.
10. Масляк І. П. Зміна рівня фізичної підготовленості молодших школярів під впливом спеціальних вправ, спрямованих на покращення функціонального стану аналізаторів: Автореф. дис... канд. наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.02 / І. П. Масляк; Харк. держ. акад. фіз. культури. – Харків, 2007. – 22 с.
11. Мерсиянова Г. Н. Выполнение практических заданий учащимися вспомогательной школы / Г. Н. Мерсиянова. – К.: Радянська школа, 1985. – 80 с.
12. Мерсиянова Г. М. Дитина із порушенням розумового

розвитку / Г. М. Мерсіянова, Н. О. Макарчук // Путівник для батьків з особливими освітніми потребами : навчально-методичний посібник у 9 книгах / за заг. ред. А. А. Колупаєвої – К.: ТОВ ВПЦ «Літопис-ХХ», 2010. – (Серія: Інклюзивна освіта).

13. Мозговой В. М. Развитие и коррекция двигательных функций учащихся с нарушениями интеллекта в процессе физического воспитания: Монография / В. М. Мозговой. – М.: Издательский центр «Альфа», 2004. – 292 с.

14. Харченко Л. Характеристика психомоторики молодших школярів з легкою формою розумової відсталості / Л. Харченко // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2003. – № 24. – С. 42-47.

15. Частные методики адаптивной физической культуры: Уч. пособие / [Л. В. Шапкова, Л. Н. Ростомашвили, Н. Г. Байкина и др.]; под ред. Л. В. Шапковой. – М.: Советский спорт, 2004. – 464 с.